

Krokovay Zsolt

ERKÖLCS – JOG – SZABADSÁG

BEVEZETÉS

Amikor megkaptam a Hart-kollokviumra szóló kedves invitálást, és megpillantottam előadásom javasolt címét, *Erkölc, gondolatjel, jog, gondolatjel, szabadság*, élhettem volna a kiigazítás felkínált lehetőségével, de az jutott eszembe, amit a Harthoz talán legközelebb álló filozófus tanácsol: „Néha meg kell engednünk, hogy ez és ez a nyelvhasználat, bármennyire meghökkentő is legyen, létezik.” Azért is helyénvalónak látszik e tanács megidézése, mert – amint majd érzékeltetni próbálok – Magyarországon igencsak divatjamúlt módon, Herbert Lionel Adolphus Hart is, John Laughton Austin is a filozófiát jelenségeket leíró, elemző, avagy honi tudós köreink nyelvén szólva, analitikus vállalkozásnak tekintette. Mindkettejük oxfordi zászlajára az a cambridge-i tézis volt írva, hogy filozófiánk nem más, mint szociológia.

Szeretném felidézni Hart filozófiájából, persze csak néhány mozzanat erejéig, az erkölcs fogalmának elemzését, az erkölcs tartalmával és az erkölcsi jogok feltételezésével kapcsolatos vizsgálódást, majd a bíráló észrevételek közül emelek ki kettőt: az egyik a korlátozás erkölcsi igazolásának egy konzervatív tézisét, a másik a szabadság értékének egy liberális magyarázatát veszi célba. Ennyi elég is lesz talán majd ahhoz, hogy mondanivalóm végére érve még egyszer felvillantsam, miben áll a filozófiának az a stílusa, az etikának az a megközelítése, amely nézetem szerint H. L. A. Hart életművének különleges jelentőséget biztosít.

AZ ERKÖLCS FOGALMA

Az emberek, mondja Austin, százféle dolgot csinálnak szavakkal. Az emberek, mondja Hart, százféleképpen próbálják irányítani egymás viselkedését szavakkal. Az erkölcs a befolyásolás e törekvésének általános formája. Bármit gondoljon róla kritikailag vagy hitet téve a gondolkodó elme, társadalmi jelenség. Aszerint, hogy mint vállalkozásról, avagy mint vállalkozás eredményéről beszélünk az erkölcsről, Hart társadalmi szabályok, illetve társadalmilag kívánt magatartások együttesének tekinti.

Az erkölcsi követelményeket, vagy ahogy az egykori filozófiai szóhasználathoz újból alkalmazkodva mondhatnánk, az erkölcsi szabályokat – azt, amit a „kell” erkölcsi értelmében helyes tennünk – mindig gondosan különböztessük meg, fejtegeti Hart, az intézményes társadalmi gyakorlat másféle szabályaitól. Egyfelől a jog szokványos és kevésbé szokványos eseteitől, másfelől a jog előtti és a jog melletti szabályozás nem erkölcsi formáitól. Ha az erkölcsről beszélve nem akarunk valamiféle fogalmi személtárába behajigálni teljesen különböző dolgokat.

Az erkölcs, hasonlóan a joghoz, de különbözően a másféle kötelemtől, a magatartás végső mércéje. Ezért irányul különleges nyomás követésére, s tilalmainak megszegése ezért minősül rossztettnek, és vált ki hibáztatást, korholást, esetenként pedig társadalmi büntetést, ami azután, legalábbis ha a dolgok szerencsésen alakulnak, lelkiismeret-furdalást, szégyenérzetet, bűntudatot, megbánást, netán tartós megjavulást eredményez.

Erkölcsi szótárunkat – figyelj meg a jog szótárát kutató Hart – át- meg átjárja a jogi okoskodás. A jog felől nézve gondolkodunk úgy az erkölcsről, mint aminek nem a tízparancsolat vagy az erény,

hanem az igazságosság elvei, a leginkább jogi természetű elvek állnak a középpontjában. A társadalom jól szervezett irányításának kialakulására visszatekintve gondoljuk azt, hogy az erkölcs főleg olyan első szintű kötelezettségekből áll, amelyek később – a jog világában – szükségessé tették egy második szinten a szabályok szabályait, az elismerés, a változtatás és az ítélkezés szabályait.

A modern társadalomban, tehát az antropológusok léptékével az utolsó néhány ezer évben, a hivatalos szabályozás hátterét alkotják az erkölcs szempontjai. Hogy úgy mondjam, attól logikailag függetlenül. Az erkölcs független megfontolásai részben azt írják elő, hogy milyennek kell vagy kellene lennie a közügyek gyakorlatának, a jognak, részben pedig „csak erkölcsi” természetűek, vagyis olyan dolgokat követelnek, amelyeket nem kell megtennünk (a „kell” szó kényszerű feltételező értelmében). E kötelességen túli cselekedeteket, ahogy a sztoikus nevezte ezeket, a jog lelkiismeretünkre bízta. Megtételük vagy meg nem tételük, erények tanúsítása vagy nem tanúsítása szabadságunkban áll. Ugyanúgy, ahogy ránk van bízva a dolgok és tettek nem erkölcsi minősítésének százfajta kevésbé fontos, végső értéküket tekintve közömbös, semleges fajtája. Persze az ilyen „csak erkölcsi” szempontok és az almválogatás „nem erkölcsi” szempontjai között – hogy egy másik nevezetes oxfordi vizsgálódásra utaljak – Hart szerint éppúgy nincs szükségszerű kapcsolat, mint az erkölcs és a jog között.

Talán az egy Max Weber kivéve, alig van még egy olyan gondolkodó, mint Hart, akinek elemzéseit annyira nehéz lenne néhány általános megállapításban összegeznünk. Ezért térek most át minden összegezés nélkül arra a fontos kérdésre, hogy van-e az erkölcsnek valamilyen többé-kevésbé állandó, vagy legalábbis az emberi kultúrák igen széles körében megtalálható, valamilyen értelemben „szükségszerűnek”, „objektívnek” vagy „egyetemesnek” mondható tartalma; hogy vannak-e olyan kategorikus imperatívuszok, amelyekkel ellenállhatunk mind a civilizációk háborúját emlegető okfejtéseknek, mind a relativizmus csábításainak.

Világosság
2002/10–12

Krokovay Zsolt:
Erkölcs –
jog – szabadság

AZ ERKÖLCS TARTALMA

Azt a sokat hangoztatott kérdést, hogy van-e a jognak szükségszerű erkölcsi tartalma, megelőzi egy azzal párhuzamba állítható és legalább annyira patetikus kérdés: milyennek kell lenniük azoknak az erkölcsi követelményeknek, amelyek segítségével az emberek irányítani próbálják egymás viselkedését és egész társas életüket?

Hívó embereknek általában könnyű erre is, arra is választ találniuk, legalábbis amíg nem lépnek ki gyülekezetük falai közül. Ha azonban nem számolunk azzal, hogy az élet értelmét mindenki ugyanúgy határozza meg önmaga számára, akkor az erkölcs erkölcsi igazolásának kérdésében nem támaszkodhatunk a hitre. A tényeket kell számba vennünk, de anélkül ugye, hogy azokból vonnánk le a következtetéseket, nem törődve ama bizonyos newtoni kísérleti erkölcsi filozófia intelmeivel.

A tények természettörvényeinek elismerése nélkül az emberi élet komisz, kegyetlen és rövid, mondja Hobbes. Hume pedig így ír: „Az emberi természet az egyének társulása nélkül semmilyen körülmények között sem tud fennmaradni.” Majd hozzáteszi, hogy az ilyen társulás „sohasem lett volna megvalósítható, ha nem vették volna figyelembe a méltányosság és az igazságosság törvényeit”. Milyen objektív és szubjektív körülmények teszik szükségessé és lehetségessé az emberi magatartás korlátok közé szorítását? – kérdezi harmadik H betűs szerzőnk, Hart.

Egyrészt tény, hogy semmilyen hatékony követelményt nem lehetne felállítani abban a társadalomban, amely nem próbálja korlátozni az erőszakot, különösen a gyilkos erőszakot. Másrészt az is tény, hogy az olyan társadalomban, amely minden korlát nélkül bővelkedik az erőforrásokban – mint a képzeletbeli kommunizmus – csak magatartásunk fizikai következményeiért viselnénk továbbra is felelősséget. Sőt, az állammal együtt az emberi rosszakarat, a *mens rea*, a bűnös elme

problémája is elhalna, ha majdnem mindannyian angyalokká válnánk, vagy profánabb kifejezéssel, megvalósítanánk, ahogy annak idején mondták, a szocialista embertípust.

És így tovább, és így tovább. Mivel az emberi élet sajátosságai és az emberi társadalmak életkörülményei ilyenek, ésszerű elfogadni és különleges védelemben részesíteni bizonyos – és bizonyos értelemben egyetemesnek tekinthető – értékeket. A tények természetesen esetlegesek, minden lehetne másképp. Az sem szükségszerű, hogy egy társadalom megbirkózzon, meg akarjon birkózni és meg tudjon birkózni legalapvetőbb problémáival. Az erkölcs legfontosabb kategorikus imperatívuszai hipotetikus imperatívuszok.

AZ ERKÖLCSI JOGOK

Minden embernek – mondja Hart, bevallottan világháborús bajtársa, Hampshire professzor ösztönzésére – joga van ahhoz, hogy mindenki tartózkodjon vele szemben kényszer vagy korlátozás alkalmazásától, kivéve, ha azzal kényszert vagy korlátozást akadályoz meg; s minden embernek bármely cselekedetet szabadságában áll megtennie (vagyis meg nem tételükre vonatkozóan senkinek nincs kötelezettsége), kivéve, ha a cselekedet kényszert, korlátozást vagy károkozást szolgál. Legalábbis, ha feltételezzük egyáltalán, hogy vannak erkölcsi jogok, azaz végső, természetes indokok a szabadság biztosítására, korlátozására.

Egy felnőtt ember szabadságát csakis másoknak kárt okozó cselekedetében korlátozhatja igazolhatóan a társadalom, mondja ki ugyanígy a társadalom önvédelmének – Mill által némileg komikus módon „igen egyszerűnek” tartott – elve. Igaz, Mill a szabadság társadalmi hasznosságával, Hart pedig általános erkölcsi jogának feltételezésével kívánja megmagyarázni, hogy miért nem áll senkinek sem szabadságában – ha a dolgok a rendes kerékvágásban folynak – végighajtani a forgalommal szemben a Lexington Avenue-n, de ez a két megfogalmazás lényegi azonosságán nem változtat.

Majd harminc évvel később a természetes jogokra vonatkozó érvelést Hart a döntő pontokon hibásnak minősítette, s noha a hibák természetére nem tért ki, a mód, ahogyan a másoknak okozott kár elvét átértelmezte, valamint az, ahogyan Bentham-tanulmányaiban elvetette a jogok túl egyszerű, mindig akaratot feltételező magyarázatát, bizonyos következtetéseket megengedett.

KORLÁTOZÁS ÉS KÉSZTETÉS

„Meg kell hagyni a magánélet számára – idézi a híres elvet Hart – az erkölcsnek és az erkölcsatlenségnek azt a birodalmát, amelyhez a jognak, röviden és nyersen fogalmazva, semmi köze.” Arra azonban, hogy ennek így kell lennie, Millnek is, Hartnak is alapjában véve kétféle válasza van. Ha vannak alapvető erkölcsi jogok, amelyek minden embert megilletnek, akkor azt kellene megmutatni, miért érezzük úgy, hogy biztosan ezek közé tartozik e birodalom mások számára kárt nem okozó dolgainak békén hagyása. Ha viszont azt állítjuk, hogy az állítólagos „erkölcsi jogok” mögött – amelyekről Mill azt hiszi, hogy állítólagosak – az az évezredek általános tapasztalat áll, hogy a kérdéses dolgok szabadsága hosszú távon és mindent mérlegre téve hasznos társadalmilag, akkor az szorul bizonyításra, hogy szabadságuk hasznossága messze felülmúlja korlátozásukét. Vagy másképp és talán világosabban: az a csekély kár, amit e dolgok szabadsága okozhat egyesek érzéseinek, elhanyagolható ahhoz a hatalmas kárhoz képest, amit a szabadság e korlátozása az azt elszenvető félnek jelent. Különösen hosszú távon és a gyakorlat egészét figyelembe véve.

A jogi erkölcsvédelemmel szemben Hartnak általában elég demonstrálnia, hogy a feltételezett kár csekélység, s hogy az úgynevezett „erkölcsi kár” ebben az esetben a kár fogalmának elfogadhatatlan kiterjesztése. Néha azonban kiegészíti ezt az értékek és élvezetek, a bántó érzések és a szenvedés haszonelvű összemérésének már-már „benthamita” kalkulussával. Nem azt mondja ilyenkor, amit Millnek és neki is mondanía kellene – ahogy később Millnek szentelt tanulmányaiban felismeri –, hogy ugyanis az emberi személyiség egy bizonyos felfogásából következik a békén hagyás említett birodalma, hanem összeméri az egyéni választás szabadságának önmagában is lényeges – vagy éppenséggel az értékek felfedezésével és megvalósításával kapcsolatos – értékét egyfelől, és az „erkölcstelenség” megakadályozásának tulajdonított értéket másfelől. Sőt, azt a kárt, amit valamely, a szó szokásos értelmében kárt nem okozó „erkölcstelenség” pusztá tudata miatt szenvednek el azok, akik azt elítélik, összeveti azzal a rendszerint kínzó szenvedéssel, amit a korlátozás okoz. Ugyanígy mérlegeli az embert általában lopásra készítő vágyak és szenvedélyek, impulzusok és csábítások bagatell erejét azokhoz a háborgó késztetésekhez képest, amelyek az elfojtani kívánt hajlamokat kormányozzák. Mill és Hart hivatalos okoskodása – ahogy egyébként az ezt az okoskodást jól megvilágító Feinberg professzoré is – itt lényegében azon a haszonelvű megfontoláson alapul, hogy azt a rosszat, ami szükségképpen együtt jár a szabadság korlátozásával, a nagyobb rossz csökkentésének esélye igazolja. Mill és követői gyakran egyszerre fogadnak el akarva-akaratlanul eszményt feltételező és szükségleten alapuló elveket.

A SZABADSÁG ÉRTÉKE

Menjünk egy lépéssel tovább. Első pillantásra meggyőzőnek látszik azt mondani, hogy a tetszés szerinti beszéd összevisszaságát azért indokolt megszüntetni, mert ügyrendi szabályok nélkül mindenkinek kisebb lenne a szabadsága. Belátható azonban, mondja Hart, hogy az értelmes vita szabadsága nem csupán nagyobb, hanem értékesebb is a tetszőleges közbeavatkozás szabadságánál. És még ha feltételezhetnénk is, hogy az olyan egyszerű esetekben, amilyen a vitatkozási szabályoké, minden ésszerűen gondolkodó ember számára közősek a célok, ebből sem következne – mutatja ki Hart –, hogy a kevésbé egyszerű összeütközéseket is megoldhatnánk a közjó vagy a közérdek elve alapján. Anélkül, hogy „egy olyan felfogásra támaszkodnánk, amely megmondja, hogy mi illet meg minden egyént erkölcsileg emberi méltóságánál, illetve erkölcsi jogánál fogva”.

Ahhoz, hogy megalapozottan beszélhessünk a szabadság különböző fajtáinak értékéről – írja ugyanebben az évben a haszonelvűséget bíráló újabb filozófiákat vizsgálva –, az emberi életminőség lényegére, vagy ahogy Mill fogalmaz, létezésünk tulajdonképpeni működésének valamely elméletére kell támaszkodnunk. A szabadság bizonyos fajtái alapvető szerepet játszanak a létezés, vagy ahogy Kant mondaná, az erkölcsi személy e felfogásának megvalósításában. Ezekben a dolgokban tehát a szabadságot a vele kapcsolatos vágyak erejétől, a szabadság közkeletű és egyéni árfolyamaitól függetlenül kell garantálnunk minden ember számára.

EGY FILOZÓFIA HASZNOSSÁGA

Hogyan kell értenünk Hartnak azt a megállapítását, amit *A jog fogalma* bevezetésében olvashatunk, hogy az analitikus filozófia, ahogyan azt ő könyvében műveli, „a leíró szociológia körébe tartozó tanulmánynak is tekinthető”? És hogyan egyeztethető össze az elemzés filozófiája a liberalizmus-sal, amelyet az összes esetenkénti fenntartás ellenére, Hart úgy tűnik, a társadalom, a többség, a törvény korlátozására vonatkozóan helyes felfogásnak tekintett?

Világosság
2002/10–12

Krokovay Zsolt:
Erkölc –
jog – szabadság

„Minden kudarc ellenére – írja 1978-ban, *A haszonelvűség és a természetes jogok* végkövetkeztetésében – nyilvánvaló, hogy égető szükség van a jogok elméletére. A XX. század második felében az ember embertelensége az emberrel szemben megszámlálhatatlanul sok olyan férfit és nőt fosztott meg a szabadság, illetve a védelem legalapvetőbb és legelemibb fajtáitól, akiknek nem volt más bűnük, ha volt bűnük egyáltalán, mint az, hogy igényt tartottak e szabadságra és védelemre mind önmaguk, mind mások számára, s néha egyenesen annak tetszetős színlelésével fosztották meg őket e szabadságtól és védelemtől, hogy a társadalom általános jóléte követeli ezt meg. Amit korunk politikai problémái a legsürgetőbben kívánnak, vagy amit mindenesetre sürgetőbben kívánnak, mint azt a törekvést, hogy a lehető legnagyobb mértékben növeljük az általános hasznosságot, az tehát éppen annak a tannak a védelme, hogy az államokat alapvető emberi jogok korlátozzák mindabban, amit polgáraikkal tehetnek.”

Austin azt mondja, hogy a filozófia célja, a filozofálás egyik értelmében, a cselekedetek magyarázatainak olyan elemzése, amellyel viselkedésünket jobbá, körültekintőbbé tehetjük. Ezt nem utolsósorban azzal érhetjük el szerinte, hogy eltakarítjuk a körültekintőbb viselkedés kialakításának útjából az avított elméleteket. „Az etikában, úgy gondolom – magyarázza –, azt tanulmányozzuk, hogy mi a jó és a rossz, a helyes és a helytelen, s ennek jórészt valamilyen kapcsolatban kell állnia a magatartással, avagy a cselekedetek megtételével. Mielőtt azonban megfontolnánk, melyek a jó és a rossz, a helyes és a helytelen cselekedetek, helyénvaló először mérlegelnünk, hogy a »valamely cselekedet megtétele«, illetve a »valaminek a megtétele« kifejezés mit jelent (és mit nem), mit foglal magában (és mit nem).”

Túl azon az inkább negatív eredményen, hogy a filozófiai elemzés megoldhatja, illetve eltávolíthatja a vizsgált terület egy sor hagyományos nehézségét avagy „kategóriahibáját”, a magatartás tanulmányozásának ettől az újrakezdésétől Austin szerint háromféle elméleti sikert remélhetünk. Először is a nyelv megtisztítását, hiszen „a szavak a mi szerszámaink, és az a legkevesebb, hogy tiszta szerszámokat használjunk”. Másodsor, „a szavakat mintegy el kell hódítanunk, szembe kell állítanunk a valósággal, mert e nélkül nem lehetünk képesek sem hiányosságaik és önkényességeik felismerésére, sem a világ új, szemellenzők nélküli látására”. Harmadsor, és Austin ettől reméli a legtöbbet: „mindazokat a megkülönböztetéseket, amelyeket érdemesnek tartottunk megtenni, és mindazokat az összefüggéseket, amelyeket érdemesnek tartottunk jelölni sok-sok nemzedék élete során, közös szókézsletünk magában foglalja, s bizonyára valószínű, hogy miután e megkülönböztetések és összefüggések már kiállták a legalkalmasabb fennmaradásának hosszadalmas próbáját, ezek számosabbak, meggyőzőbbek és – legalábbis minden köznapi, elfogadhatóan gyakorlati dologban – kifinomultabbak, mint amit a legnépszerűbb alternatív módszert alkalmazva mi – Önök és én – találnánk ki délutánonként a karosszékeinkben.”

Beszámolóom lezárásaként idézem végül azt a fejtegetést, amelynek kicsengését Hart többször ismétli a fogalmak szociológiájának tekintett filozófia magyarázataként. „Az úgynevezett »mindennapi nyelv« jelszava és az olyan elnevezések uralkodóvá válása kapcsán, amilyen a »nyelvészeti filozófia«, az »elemző filozófia« vagy »a nyelv elemzése«, azt kell különösen hangsúlyoznunk a félreértések elkerülése végett, hogy amikor megvizsgáljuk, mikor mit kell mondanunk, milyen helyzetekben milyen szavakat kell használnunk, nem *pusztán* a szavakat nézzük (vagy úgymond a »jelentéseket«, bármit is gondoljunk azokról), de azokat a jelenségeket is, amelyekről a szavak segítségével beszélünk. Anélkül, hogy végső döntőbíróknak tekintenénk a szavakat, pontos megértésükre azért törekszünk, hogy pontosabbá tegyük a jelenségek észlelését. A filozofálásnak erre a módjára ezért, szerintem, jobb lenne ezeknél az elnevezéseknél talán egy kevésbé félrevezető nevet használnunk. Például azt, habár ez meglehetősen kacifántosan hangzik, hogy »nyelvészeti jelenségtan«.”

Szabad legyen akkor kacifántosan megállapítanom, hogy Hart nyelvészeti jelenségtana a megkülönböztetések és összefüggések óvatos filozófiájával szolgálja Kant és Mill liberalizmusát.

JEGYZETEK

Arra, hogy glosszákkal egészítsem ki megállapításaim forrásainak megjelölését, maga Hart is bátoríthatott, aki gyakran kísérte magyarázatokkal hivatkozásait.

A FILOZÓFIA SZOCIOLÓGIA

A társadalmi szerződés „analitikus” filozófiájának egy készülő szöveggyűjteménye világossá teszi majd, hogy Hart jogbölcselete miként kötődött a kortárs filozófia oxfordi mozgalomához és J. L. Austin munkásságához: Krokovay 2003. Az összeállítás, amely a tudós két magyar nyelven megjelent könyvéhez csatlakozik (Hart 1995; Hart 1999), a következő fontos Hart-tanulmányokat foglalja magában: Felelősség; Hanyagság, *mens rea*, büntetőjogi felelősség; Rawls a szabadságról és elsőbbségéről; Törvényes jogok; A hasznosság és a jogok között; Prolegomenon a büntetés elveiről; Vannak-e természetes jogok? A természetes jogokról írt tanulmányt lásd Hart 2002; kommentárja (sajnálatos nyomdahibákkal) Krokovay 2002. A nyelvhasználat változatairól: Austin 1961, 132. (Valamennyi Austin-idézet forrása „A mentségek védelme” című, szintén a *Jogbölcseletben* megjelenő tanulmány magyar fordítása, ám az eredeti szöveg oldal-számaival.) Austin is, Hart is gyakran elismerte, hogy a filozófiai tevékenységnek sokféle felfogása létezik. Ahhoz a kihívó tételhez azonban, hogy a filozófia nem más, mint szociológia, Hart számára Cambridge és Wittgenstein is fontos kiindulópont: Hart 1995, 9–10, 332, 341.; vö. Hart 1983, 274–277.

„ERKÖLCSI”

Arról, hogy az erkölcs és a jog a viselkedés általános befolyásolására irányuló társadalmi gyakorlat, a legfontosabb gondolatokat lásd Hart 1995, 30–38.; az „erkölcs” kifejezés szélesebb jelentéséről ugyanitt, 195–209., illetve jogi természetű elveiről 184–195. A „csak erkölcsi” követelményekről Feinberg 1999, 126.; valamint Feinberg 1994. A „nem erkölcsi” követelményekről Urmson 1950.; vö. Rawls 1997, 469–478.

AZ ERKÖLCS „SZÜKSÉGSZERŰSÉGE”

Hart nevezetes vázlatát „a természetjog legelemibb tartalmáról”, az „objektív”, „egyetemes”, „szükségszerű” és „kategorikus” imperatívuszokról – mindig gondosan hangsúlyozva az idézőjeleket! – lásd Hart 1995, 215–231. A legelemibb tartalom gondolatának forrásaiként lásd Hobbes 1970, 111–137.; illetve Hume 1976, 659–680.; Hume 1996, 67–74. E nélkül – lásd Hobbes 1970, 109.; vö. azzal a parafrázissal, amelyre utalok: Hart 1995, 226. – „örökös félelem uralkodik, az erőszakos halál veszélye fenyeget, s az emberi élet magányos, szegényes, csúnya, állatias és rövid”. A Hume-utalást lásd Hart 1995, 222.; vö. Hume 1996. Az objektív és szubjektív körülmények megkülönböztetését lásd Lucas 1966, 1–10.; Rawls 1997, 161–165.

JOGOK

A természetes jogokra vonatkozó tétel a nevezetes esszé első bekezdése: lásd Hart 2002.; vö. Mill 1980, 27. Hart későbbi fenntartásait lásd Hart 1983, 17.; vö. Hart 1982, 162–193.; illetve Krokovay 2002. A Lexington Avenue-n gyakorolt szabadság képtelenségének példája: Dworkin 1977, 269. A pusztán megengedett szabadságként elismert jogokról: Hart 1982, 166–169, 171–174, 188.; valamint Feinberg 1999, 85–89. Az immunitás jogairól: Hart 1982, 190–193.; alkotmányos szerepükről: Krokovay 1993, 64.; a jogok és a kötelességek közötti erkölcsi, illetve logikai kötelékről: Feinberg 1994; Feinberg 1999, 92–96.; az erkölcsi jogok szerepéről: Feinberg 1999, 126–127.; Hart 2002; vö. Krokovay 2002.

Világosság
2002/10–12

Krokovay Zsolt:
Erkölc –
jog – szabadság

INTUICIONIZMUS

A jogi korlátozás idézett híres elvét a Wolfenden-bizottság fogalmazta meg, lásd Hart 1999, 26. A korlátozásnak tulajdonított érték és a belőle következő szenvedés összehasonlítása a klasszikus haszonelvűség maradványa Mill követőinél, lásd például Hart 1999, 32, 66, 87.; vö. Feinberg 1999, 37–39. Arról, hogy a haszonelvűség „finomítása” Millnél és követőinél a végső alapelvek kompromisszumát feltételezi, lásd Rawls 1997, 56–57. Hart legfontosabb filozófiai meggyőződése, úgy tűnhet az, hogy valamennyi fontos társadalmi gyakorlat értékek kompromisszuma: Hart 1968, 1–4.; illetve Hart 1999, 47. Pontosabb lenne a szöveg így: „...például azok, amelyek tiltják...” stb. Megragadom az alkalmat, hogy javítsak a hivatkozott fordítás két további bosszantó hibáján is. Az ártalmatlan konzervatív elv – a 40. oldalon – természetesen nem az intézmények érdemeinek feltűnése, éppen ellenkezőleg. „Csakhogy – kellene állnia a 63. oldalon, a bekezdés végén – amint az elmélet szerint megértjük azt az igazságot, hogy magának a társadalomnak a fennmaradása válik erkölcsé nélkül lehetetlenné” stb.

LIBERALIZMUS

A szabadság különböző területeinek értéke áll bizonyára Hart Rawls-bírálatának középpontjában. A szólásszabadság ügyrendi szabályairól: Hart 1983, 233–234.; az idézetet lásd *uo.*, 235. Kant és Mill szerepéről a személy liberális felfogásának kialakulásában lásd Hart 1983, 199, 210–211. Ezek a megjegyzések jól érzékeltetik azt is, miért nem lehet meggyőző a szabadság eszmény alapú elvének a változó tapasztalati értékelésre hivatkozó bírálata. Vö. Hart 1983; 1999, illetve Barry 1965. Egy ilyen előadásban természetesen nem térhetek ki arra, miért félrevezető bizonyos pontokon az igazságosság elméletének, különösen a két elv jellemzőinek a bemutatása Hart vizsgálódásában. Az az esszé, amelyben Hart, úgy tűnik, egyértelműen szakít Mill intuicionista értelmezésével, a „Haszonelvűség és természetes jogok”. Mill általános haszonelvűségét – mondja itt Hart – nem elvek tapasztalati kompromisszumaként kell értelmezni, mert abszolút elsőbbség illeti meg az igazságosság és az alapvető jogok tiszteletét, az emberi lét, az emberi életminőség legalapvetőbb erkölcsi követelményeit, az erkölcsök első szintjét. Hart 1983, 188–190. A társadalmi élet minden erkölcsileg elfogadható formájában – teszi hozzá – kell lennie bizonyos, az egyének szabadságát és alapvető érdekeit oltalmazó védelemnek. A kormányzat teljes joggal és tulajdonképpen szükségszerűen törekszik az általános jólét előmozdítására, de e jogok elismerése bizonyos korlátok közé szorítja e törekvést. Lásd *uo.*, 194–195. Megerősítette Hartot ebben a meggyőződésében az a válasz, amelyet bírálatára Rawls adott, mivel ebben Rawls az alapszabadságok összehangolt rendszerét immár az emberi személy egy sajátos felfogására és erkölcsi alapképességeinek szükségleteire építi. Lásd Hart 1983, 17.; vö. Rawls 1987, 4, 13–16. Hart kritikájának meglepő és meglehetősen kritikátlan értelmezéseként lásd Domonkos 2001.

Végül alkalom kínálkozik itt arra, hogy tisztelegjünk a 2002 decemberében elhunyt nagy filozófus, John Rawls életműve előtt. Arról, hogy azt a filozófiát, amit a társadalmi szerződés, a méltányosságként felfogott igazságosság, a politikai szabadelvűség vagy egymásnak tartozásunk (Scanlon 2000.) filozófiájának szoktak nevezni, s amit én inkább az együttműködés filozófiájának neveznék, miként befolyásolta Hart munkássága, lásd majd Krokovay 2003.

ETIKA

A jogok elméletének szükségességéről: Hart 1983, 196. A filozófia céljáról és az etikáról Austin 1961, 125–126, 129–130. Arról, hogy a szociológiaként művelt filozófia kategóriahibák elhárítása, lásd Ryle 1974, 10.; hogy nyelvészeti jelenségtan (linguistic *phenomenology*) lásd Austin 1961, 130.

IRODALOM

- Austin, J. L. 1961. A Plea for Excuses. In *Philosophical Papers*. Oxford, Clarendon Press.
- Barry, Brian 1965. *Political Argument*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Domonkos Péter 2001. Hart és Rawls. *Magyar Tudomány*, 7. sz.
- Dworkin, Ronald M. 1977. *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Mass., Cambridge University Press.
- Feinberg, Joel 1994. A kötelességen túli cselekedet és a szabályok. *Café Babel*, 3. sz.
- Feinberg, Joel 1999. *Társadalomfilozófia*. Budapest, Osiris.
- Hart, H. L. A. 1968. Prolegomenon to the Principles of Punishment. In *Punishment and Responsibility. Essays in the Philosophy of Law*. Oxford, Clarendon Press.
- Hart, H. L. A. 1982. Legal Rights. In *Essays on Bentham. Studies in Jurisprudence and Political Theory*. Oxford, Clarendon Press.
- Hart, H. L. A. 1983. *Essays in Jurisprudence and Philosophy*. Oxford, Clarendon Press. (Lásd Introduction; Rawls on Liberty and Its Priority, 1973; Utilitarianism and Natural Rights, 1979; Between Utility and Rights, 1979; valamint Jhering's Heaven of Concepts and Modern Analytical Jurisprudence, 1979.)
- Hart, H. L. A. 1995. *A jog fogalma*. Budapest, Osiris.
- Hart, H. L. A. 1999. *Jog, szabadság, erkölcs*. Budapest, Osiris.
- Hart, H. L. A. 2002. Vannak-e természetes jogok? *Fundamentum*, 2. sz.
- Hobbes, Thomas 1970. *Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma*. Budapest, Magyar Helikon.
- Hume, David 1976. *Értekezés az emberi természetről*. Budapest, Gondolat.
- Hume, David 1996. Tanulmány az erkölcs alapelveiről. Részlet. In Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *A skót felvilágosodás*. Budapest, Osiris.
- Krokovay Zsolt 1993. Szélesség – egy alkotmányjogi mérce. *Világosság*, 3. sz.
- Krokovay Zsolt 2002. A jogok fogalma. *Fundamentum*, 2. sz.
- Krokovay Zsolt (szerk.) 2003. *Jogbölcselet – az együttműködés filozófiája*. Budapest, Osiris.
- Lucas, J. R. 1966. *The Principles of Politics*. Oxford, Clarendon Press.
- Mill, John Stuart 1980. *A szabadságról – Haszonelvűség*. Budapest, Magyar Helikon.
- Rawls, John 1987. The Basic Liberties and Their Priority. In McMurrin, Sterling M. (ed.): *Liberty, Equality, and Law. Selected Tanner Lectures on Moral Philosophy*. Salt Lake City – Cambridge, University of Utah Press – Cambridge University Press.
- Rawls, John 1997. *Az igazságosság elmélete*. Budapest, Osiris.
- Ryle, Gilbert 1974. *A szellem fogalma*. Budapest, Gondolat.
- Scanlon, T. M. 2000. *What We Owe to Each Other*. Cambridge, Mass., Harvard.
- Urmsom, James 1950. On Grading. *Mind*, no. 59. 145–169.

Világosság
2002/10–12

Krokovay Zsolt:
Erkölcs –
jog – szabadság